

กัณฑ์ที่๔๕ มหาสติปัฏฐานสูตร

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ (๓ ครั้ง)

กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุ

ปสฺสึ วิหฺรติ

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ

สราคํ วา จิตฺตํ สรากลํ จิตฺตฺนฺติ ปชา วิตรลํ วา จิตฺตํ วิตรลลํ จิตฺตฺนฺติ ปชานา
นาติ ติ

สทิสํ วา จิตฺตํ สทิสํ จิตฺตฺนฺติ ปชา วิตทิสํ วา จิตฺตํ วิตทิสํ จิตฺตฺนฺติ ปชา
นาติ นาติ

สโมหํ วา จิตฺตํ สโมหํ จิตฺตฺนฺติ ปชา วิตโมหํ วา จิตฺตํ วิตโมหํ จิตฺตฺนฺติ ปชา
นาติ นาติ

สงฺฆิตฺตํ วา จิตฺตํ สงฺฆิตฺตํ จิตฺตฺนฺติ ป วิภฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ วิภฺขิตฺตํ จิตฺตฺนฺติ ปชา
ชานาติ นาติ

มหคฺคตํ วา จิตฺตํ มหคฺคตํ จิตฺตฺนฺติ ป อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ อมหคฺคตํ จิตฺตฺนฺติ
ชานาติ ปชานาติ

สนฺตุตฺตรํ วา จิตฺตํ สนฺตุตฺตรํ จิตฺตฺนฺติ ป อนฺตุตฺตรํ วา จิตฺตํ อนฺตุตฺตรํ จิตฺตฺนฺติ ปชา
ชานาติ นาติ

สมมาหิตํ วา จิตฺตํ สมมาหิตํ จิตฺตฺนฺติ ป อสมมาหิตํ วา จิตฺตํ อสมมาหิตํ จิตฺตฺนฺติ ป
ชานาติ ชานาติ

วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ วิมุตฺตํ จิตฺตฺนฺติ ปชา อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ อวิมุตฺตํ จิตฺตฺนฺติ ป
นาติ ชานาติ

อิติ อชฺฌนตฺตํ วา จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหฺรติ พหิทฺฐา วา จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหฺรติ

อชฺฌนตฺต พหิทฺฐา วา จิตฺเต จิตฺตานุ ปสฺสึ วิหฺรติ สมุทฺทยาธมฺมานุปสฺสึ วา จิตฺตฺสุมิ วิหฺรติ

วณฺณมา นุปสฺสึ วา จิตฺตฺสุมิ วิหฺรติ สมุทฺทย วณฺณมานุปสฺสึ วา จิตฺตฺสุมิ ว

รติ

อตถิ จิตตุนติ วา ปนสส สติ ปจฺจุปฏ
จิตฺตา โหติ ยาวเทว ญาณมตฺตตาย ปตีสฺสติมตฺตตาย

อนิสฺสีโต จ วิหฺรติ น จ กิณฺจิ โลเก เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี
อุปาทียติ วิหฺรตี ติ

ณ บัดนี้ อาตมาภาพจักได้แสดงใน มหาสติปัฏฐานสูตร ที่แสดงไปแล้วนั้น โดยอุเทศทวาร ปฏิ
นิเทศทวาร แสดงในมหาสติปัฏฐานสูตรเป็น อุเทศทวาร นั้น ตามวาระพระบาลีว่า

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มคฺโค สตฺตทานํ วิสุทฺธิยา

โสภปริเทวานํ สมตฺติกฺกมฺยา กุชฺโหมนฺสฺसानํ อญฺญฺรุมฺมา

ญายสฺส อธิคฺมา ย นินฺพพานสฺส อจฺฉิกริยา

คฺแตํนํจ ุเทศทวาร ของมหาสติปัฏฐานสูตร แปลภาษาบาลีว่า

เอกายโน อยํ ภิกฺขเว ดูดก่อนภิกษุทั้งหลาย อยํ มคฺโค อันว่าหนทางนี้ เอกายโน เป็นเอก

เอกายโน อยํ มคฺโค หนทางนี้เป็น หนทางเอก ไม่มีสองแพร่ง เป็นหนทางเดียวแท้ ๆ หนทาง
หนึ่งแท้ ๆ

เอกนะคือหนึ่ง เอโก ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ เหล่านี้ เอโก เขาแปลว่า หนึ่ง หนทางนี้เป็นหนึ่งไม่มี
สองต่อไป

สตฺตทานํ วิสุทฺธิยา ความหมจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย

โสภปริเทวานํ สมตฺติกฺกมฺยา เพื่อความล่วงเสียซึ่งโสภ ความแห้งใจ ความปริเทวะ ความพิร่าพัน
เพื่อ

กุชฺโหมนฺสฺसानํ อญฺญฺรุมฺมา เพื่ออัสดงคตหมดไปแห่งเหล่ากุชฺโหมนัส

ญายสฺส อธิคฺมา เพื่อบรรลุซึ่งญาณ

นินฺพพานสฺส อจฺฉิกริยา เพื่อกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน

นี้แสดงดังนี้เพียงเท่านี้ เรียกว่า อุเทศทวาร

จักได้แสดงเป็น ปฏินิเทศทวาร สืบต่อไป

ยทิทํ จตฺตาริ สติปฏฺฐานา นีคฺฉิ สติปฏฺฐานสี่

กตเม จตฺตาริ สติปฏฺฐานา สติปฏฺฐาน ๔ นีคฺฉิอะไร สติปฏฺฐาน ๔ คีฉิอะไรบ้างละ

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสฺสี วิหฺรติ

อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ

เวทนาสุ เวทนานุปฺสฺสี วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา

วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ จิตฺเต จิตฺตานุปฺสฺสี วิหฺรติ

อาตาศิ สมุขชาน สติมา วิเนย โลก อภิชฌาโทมนสุ
ธมเมสุ ธมมานุปลสุสิ วิหริ อาตาศิ สมุขชาน สติมา
วิเนย โลก อภิชฌาโทมนสุ

๔ อย่างนี้เรียกว่า ปฏินเทศวาร อุเทศวารแสดงแล้ว อีกสองนี้เป็นปฏินเทศวาร อุเทศนะ
แสดงออก เป็นหนึ่งทีเดียว ปฏินเทศนั้นแสดงหนึ่งออกไปเป็น ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม แปล
ภาษาบาลีว่า

อิธ ภิกขเว ภิกขุ กายะ กายานุปลสุสิ วิหริ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายที่ศึกษาพระธรรมวินัยของพระ
ตถาคตเจ้า เห็นภายในกายเนื่อง ๆ นั้นเป็นไฉนเล่า อิธ ภิกขเว ภิกขุ กายะ กายานุปลสุสิ วิหริ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลายผู้ศึกษาพระธรรมวินัยของพระตถาคต เจ้านี้ เห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่ อ้ายนี้
ต้องคอยจำนะ เห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่ ถ้าเห็นเข้าแล้ว ทำให้ อาตาศิ เพียรเที่ยว เพียรให้
เห็นอยู่เสมออันไม่เปลวทีเดียว

อาตาศิ สมุขชาน รู้รอบคอบอยู่ เพียรแล้วก็รู้รอบคอบ
สติมา มีสติด้วยไม่เปลว รู้รอบคอบไม่เปลว
วิเนย โลก อภิชฌาโทมนสุ

คอยจำกัด อภิชฌาความเพ่งเฉพาะอยากได้ และความโทมนัสเสียใจ ที่ไม่ใคร่สมบัติ นำอภิชฌา
โทมนัสในโลกออกเสีย อย่าเพ่งเฉพาะเสียใจ เพราะอยากได้แล้วไม่สมหวัง มันจะทำภายในกายให้
เป็นที่เลื่อมไปเสีย อภิชฌา สำคัญนัก เพ่งเฉพาะอยากได้ เมื่อไม่ได้ มันก็เสียใจเพราะไม่สมหวัง ใจ
ดีใจเสียใจนี้แหละอย่าให้เล็ดลอดเข้าไปได้ที่เดียว เมื่อเห็นภายในกายเนื่อง ๆ อยู่แล้วก็ อาตาศิ
มีความเพียรเร่งร่ำทีเดียว มีความรู้รอบคอบประกอบด้วย สติมันไม่พินเพื่อนทีเดียว วิเนย โลก
อภิชฌาโทมนสุ นำอภิชฌา และโทมนัสในโลกออกเสียได้ นี้ข้อต้น

ข้อที่ ๒ คือ

เวทนาสุ เวทนานุปลสุสิ วิหริ อาตาศิ สมุขชาน สติมา
วิเนย โลก อภิชฌาโทมนสุ

เห็นเวทนาในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรเป็นเครื่องเผายังกิเลสให้เราร้อน มีความรอบคอบ
มีสติมันไม่พินเพื่อน นำอภิชฌาโทมนัสในโลกออกเสีย ไม่ให้ลวดเล็ดเข้าไปได้ สีส่วนเวทนา

จิตเต จิตตานุปลสุสิ วิหริ อาตาศิ สมุขชาน สติมา
วิเนย โลก อภิชฌาโทมนสุ

เห็นจิตในจิตเนื่อง อยู่ มีความเพียรเป็นเครื่องเผายังกิเลสให้เราร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติไม่พลั้ง
เปลวนำอภิชฌาในโลกนี้ออกเสียได้ อย่าให้ความยินดียินดีร้ายมันลวดเล็ดเข้าไปได้ นี้เป็นข้อสาม

ข้อที่ ๔

ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสุตฺตี วิหฺรติ อาตาปี สมฺปชาโน สติมา

วิเนยฺย โลกํ อภิชฺฌาโทมนสฺสํ

เห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่เมื่อเห็นแล้วให้มีความเพียรเป็นเครื่องเผายังกิเลสให้เร่าร้อน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นไม่พินเพื่อน กำจัดอภิชฌาโทมนัสในโลกนี้เสียได้

๔ ข้อนี้แหละเรียกว่า ปฏิบัติเทสทวาร ภาย เวทนา จิต ธรรม เห็นภายในกายอยู่ เห็นเวทนาในเวทนาอยู่ เห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ เห็นธรรมในธรรมอยู่ นี้ให้เข้าใจเสียก่อนจึงจะสอนต่อไป เป็นลำดับ

เห็นภายในกาย นี่เห็นอย่างไร? เห็นภายในกายนั้นเหมือนกับนอนฝันนั้นแหละ เห็นชัด ๆ อย่างนั้นนะ เห็นภายในกายก็เห็นกายมนุษย์ละเอียดเท่ากายมนุษย์นี้แหละ นอนฝันในกายมนุษย์นี้ต่อไป ทำหน้าที่ไปผู้เห็นภายในกายก็คือ กายมนุษย์ ละเอียดนั่นเอง เห็นเวทนาในเวทนาดละ มนุษย์นี้มันก็มีเวทนาเหมือนกัน เห็นนี้ไม่ได้พุดรู้ นี้ เวทนาในเวทนานั้นเป็นอย่างไรละ สุข กายนั้นเป็นสุข ก็เห็นเป็นสุข กายนั้นเป็นทุกข์ ก็กายละเอียดนั้นแหละที่เห็นนั้นแหละ กายนั้นเป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นทุกข์ เมื่อกายนั้นไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เห็นว่าเป็นไม่สุขไม่ทุกข์ เห็นชัด ๆ อย่างนี้ เห็นจิตในจิตละ ลึกลงเห็นจิตได้ หรือ เห็นจิตได้หรือไม่ใช่เห็นง่าย ๆ นี้ จิตเป็นดวงนี้ เท่าดวงตาดำข้างนอกนี้แหละ เท่าดวงตาดำของตัวทุกคน ๆ นั้นแหละ ดวงจิต เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม ถ้าเห็นอย่างนี้ไม่หลับ เป็นประธาน เห็นภายในกายชัด ๆ ก็เห็นกายละเอียดนั้น

เห็นภายในกาย นี่เห็นอย่างไร? เห็นภายในกายนั้นเหมือนกับนอนฝันนั้นแหละ เห็นชัด ๆ อย่างนั้นนะ เห็นภายในกายก็เห็นกายมนายละเอียดเท่ากายมนายนี้แหละ นอนฝันในกายมนุษย์นี้ต่อไป ทำหน้าที่ไปผู้เห็นภายในกายก็คือกายมนายละเอียดนั่นเอง เห็นเวทนาในเวทนาดละ มนุษย์นี้มันก็มีเวทนาเหมือนกันเห็นนี้ไม่ได้พุดรู้นี้ เวทนาในเวทนานั้นเป็นอย่างไรละ สุข กายนั้นเป็นสุข ก็เห็นเป็นสุข กายนั้นเป็นทุกข์ ก็กายละเอียดนั้นแหละที่เห็นนั้นแหละ กายนั้นเป็นทุกข์ก็เห็นว่าเป็นทุกข์ เมื่อกายนั้นไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เห็นว่าเป็นไม่สุขไม่ทุกข์ เห็นชัด ๆ อย่างนี้ เห็นจิตในจิตละ ลึกลงเห็นจิตได้ หรือ เห็นจิตได้หรือไม่ใช่เห็นง่าย ๆ นี้ จิตเป็นดวง นี้ เท่าดวงตาดำข้างนอกนี้แหละ เท่าดวงตาดำของตัวทุกคน ๆ นั้นแหละ ดวงจิต เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม ถ้าเห็นอย่างนี้ไม่หลับ เป็นประธาน เห็นภายในกายชัด ๆ ก็เห็นกายละเอียดนั้น

เห็นเวทนาในเวทนา เห็นภายในแล้วก็เห็นเวทนา เวทนาเพราะใจกำหนดอยู่ที่จะดูกาย เห็นภายในจะต้องกำหนดอยู่ศูนย์กลางกายมนุษย์ เมื่ออยู่ศูนย์กลางกายมนุษย์ละก็นั้นแหละ ตาเห็นภายในกลางกายมนุษย์นั้นแหละ เห็นชัด ๆ เป็นดวงอยู่กลางกายมนายละเอียดนั้นแหละ เวทนาของกายมนุษย์นี้เป็นเวทนานอก เวทนาของกายมนุษย์ละเอียดนั้นเป็นเวทนาของกายมนุษย์ละเอียดข้างในนั้นแหละ เวทนาในเวทนา

เห็นจิตในจิตละ ดวงจิต ก็เห็นดวงจิตของกายละเอียดนั้น เห็นดวงจิตเท่าดวงตาดำข้างนอก เห็นดวงจิต มันอยู่ในกลางดวงจิตนี้แหละ อยู่ในกลางดวงจิตมนุษย์หยาบนี้แหละ เข้าไปถึงกายมนุษย์ละเอียดมันก็ไปเห็นดวงจิตของกายมนุษย์ละเอียดนั้น นี่เห็นจิตในจิต

เห็นธรรมในธรรมละ ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์หยาบ มันมีดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์หยาบนั้น พอไปเห็นกายละเอียด มันก็เห็นดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดนั้น ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์ละเอียดนั้นแหละ เป็นธรรมข้างใน ดวงธรรมที่ทำให้เป็นกายมนุษย์หยาบ นี่เป็นดวงธรรมข้างนอก เห็นจริงอย่างนี้ละ วัดปากน้ำเขาเห็นกันจริง ๆ อย่างนี้ ไม่ใช่เห็นเล่น ๆ

นี่ เห็นกายในกาย เห็นเวทนาในเวทนา เห็นจิตในจิต เห็นธรรมในธรรม เห็นจริง ๆ อย่างนี้ นี่ อุเทนทวารแล้วก็เห็นอย่างนี้เรื่อย ๆ ขึ้นไป กายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม วัดปากน้ำเห็นเข้าไปตั้ง ๑๘ กายนั้นแน่ะ เห็นเข้าไปอย่างนี้แหละ ๑๘ กาย ชัด ๆ ที่เดียว ชัดใช้ได้ทีเดียว ไม่ใช่พอดีพอร้ายแหละ เห็นชัดใช้ได้ทีเดียว ไม่ชัดแต่ว่าเห็นแหละ ถ้าสนใจจริง ๆ ก็เห็นจริง ๆ เห็นจริง ๆ อย่างนี้ เมื่อเห็นจริง ๆ เป็นจริง ๆ อย่างนี้แล้วละก็ ตำราบอกไว้ตรง ๆ อย่างนี้แล้วมันก็ถูกตำราที่เดียว แล้วจะไม่แสดงในกาย เวทนา จิต ธรรม ต่อไปอีก คัมภีร์นิเทศวารต่อไป

มีคำถามสอดเข้ามาว่า

กถญจ ภิกขเว ภิกขุ กาย กายานุปสฺสึ วิหริติ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ศึกษาพระธรรมวินัย เห็นกายในกายเนื่อง ๆ อย่างนี้เป็นไฉน?

อิธ ภิกขเว ภิกขุ กาย กายานุปสฺสึ วิหริติ

อาตมาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลกํ อภิชฌาโทมนสฺสํ

อันนี้แล้ว

อิธ ภิกขเว ภิกขุ อรณฺญคโต รุกฺขมฺูลคโต วา

นี่ปฏินิเทศวาร

อรณฺญคโต วา รุกฺขมฺูลคโต วา

สุญฺญาคารคโต วา นิสิตฺติ ปลลฺงกํ อากฺุชิตฺตวา

อุชฺชํ กายํ ปณฺิณาย ปริมุขํ สติ อฺุปกรฺฐปตฺตวา

โส สโต ว อสฺสสฺสติ สโต ปสฺสสฺสติ

ทฺิขฺมํ วา คสฺสสฺสนฺโต ทฺิขฺมํ อสฺสสฺสามิตฺติ ปชานาติ

ทฺิขฺมํ วา ปสฺสสฺสนฺโต ทฺิขฺมํ ปสฺสสฺสามิตฺติ ปชานาติ

รสฺสํ วา อสฺสสฺสนฺโต รสฺสํ อสฺสสฺสามิตฺติ ปชานาติ

รสฺสํ วา ปสฺสสฺสนฺโต รสฺสํ ปสฺสสฺสามิตฺติ ปชานาติ

นี่เป็น ปฏิบัติทวาร ว้างออกไปที กว้างนี้แหละที่แสดงไปแล้ว ส่วนกายที่แสดงไปแล้ว ท่านจัด
ออกเป็นข้อกำหนดแก่นิปพะ คือ เรียก

อาปานานิปพะ ข้อกำหนดด้วยลมหายใจเข้าออก

อิริยาปถิปพะ ข้อกำหนดด้วยอิริยาบถ เดิน ยืน นั่ง นอน

สัมปชัญญิปพะ ข้อกำหนดด้วยกิริยาในอิริยาบถแห่งอวัยวะอยู่เสมอนั้นเรียกว่า
สัมปชัญญิปพะ

ปฏิภุมนสิการิปพะ ข้อกำหนดด้วยข้อปฏิภุมแห่งร่างกายของคนเรา แห่งพื้น หนึ่ง เนื้อตาม
บาลีว่า อตฺถิ อิมฺสูมิ กาเย เกสา โลมา นขา ทนฺตา

ปฏิภุมนั้นไม่รกรักน่าชมเลย ปฏิภุมแห่งร่างกายนี้ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาที่โหนประสม
กันแล้วก็เป็นร่างกาย ล้วนแต่เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไป นี่เป็น ธาตุนิปพะ พอกายมนุษย์ละเอียด
ออกจากกายมนุษย์หยาบแล้ว ก็เน่ากันทั้งนั้น เป็นปฏิภุมอย่างนี้ ปฏิภุมนั้นเป็นข้อที่ ๕ นวสีวถิปพ
พะ ข้อกำหนดด้วยศพเก้ารูป ตายวันหนึ่งสองวันท้องเขียว น้ำเลือดน้ำหนองไหล เป็นลำดับไปจน
กระทั่งเหลือแต่กระดูกนั้น นี้ได้แสดงมาแล้ว

วันนี้จะแสดง เห็นเวทนาในเวทนา สืบต่อไปว่า

กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เวทนาสุ เวทนานุปสฺสึ หรติ อาตปปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลก
อภิขฺฌาโทมนสฺสํ

กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ

เวทนาสุ เวทนานุปสฺสึ หรติ

สุขํ เวทน์ เวทียมา โน

ทุกฺขเวทน์ เวทียมาโน

อทุกฺขมสุขํ เวทน์ เวทียมาโน

สามิสฺ วา สุขํ เวทน์ เวทียมาโน

นिरามิสฺ วา สุขํ เวทน์ เวทียมาโน

สามิสฺ วา ทุกฺขเวทน์ เวทียมาโน

นिरามิสฺ วา ทุกฺขเวทน์ เวทียมาโน

สรามิสฺ วา อทุกฺขมสุขํ เวทน์ เวทียมาโน

นिरามิสฺ วา อทุกฺขมสุขํเวทน์ เทียมมาโน

อิติ อชฺฌมตฺติ ฯ

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ

สุขํเวทน์เวทียามีติ ปชานาติ

ทุกฺขํ เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

อทุกฺขมสุขํ เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

สามิสฺ สุขํ เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

นिरามิสฺ สุขํ เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

สามิสฺ ทุกฺข เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

นिरามิสฺ ทุกฺข เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

สามิสฺ อทุกฺขมสุขํ เทน เวทียามีติ ปชานาติ

นिरามิสฺ อทุกฺขมสุขํ เวทน์ เวทียามีติ ปชานาติ

อันนี้เวทนาไม่ใช่เป็นของพึงง่ายเลย เป็นของพึงยากนัก แต่ว่าท่านแสดงไว้ ย่อ ๆ ว่า สุข เมื่อ
เราเสวยความสุขอยู่ ก็รู้ชัดว่า เวลานี้เสวยความสุขอยู่ เมื่อเราเสวยความทุกข์อยู่ ก็รู้ชัดว่า เราเสย
ความทุกข์อยู่ เมื่อเราเสวยความไม่สุขไม่ทุกข์ ก็รู้ชัดว่า เราเสวย ความไม่สุขไม่ทุกข์อยู่เมื่อเสวย

ความสุขที่เจือด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยความสุขที่เจือด้วยอามิส เมื่อเราเสวยความทุกข์ที่เจือด้วยอามิส ก็รู้ว่าเราเสวยความทุกข์ที่เจือด้วยอามิส เมื่อเสวยความไม่สุขไม่ทุกข์ที่เจือด้วยอามิส ก็รู้ชัดว่าเราเสวยความไม่สุขไม่ทุกข์ที่เจือด้วยอามิส เราปราศจากความสุข นิรามิสสุข เราเสวยความสุข ปราศจากความเจือด้วยอามิส ก็รู้ชัดอยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า เวทนา รู้จักเวทนาอย่างนี้ แต่เวทนาที่จะแสดงวันนี้จะแสดง เวทนาในจิต

คำว่า จิต นะ เป็นของจำเป็นที่เราจะต้องแก้ไข มิฉะนั้นมันก็บังคับเรา ไขมันอยู่ทุก ๆ วัน ถ้าเราไขมันไม่เป็น มันจะกลับมาข่มเหงเอาเราเข้า จิตนั้นเป็นตัวสำคัญ ท่านจึงได้ยืนยัน ตามวาระพระบาลีว่า

กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหริตี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่ศึกษาในธรรมวินัย เห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ นั่นเป็นไฉน?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ศึกษาธรรมวินัยของพระตถาคตเจ้านี้

สราคะ วา จิตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํคนด้วยราคะ ก็ทราบชัดว่าจิตนี้ระคนด้วยราคะ

วิตฺตํ วา จิตฺตํ วิตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํปราศจากราคะ ก็ทราบชัดว่าจิตปราศจากราคะ

สโทสํ วา จิตฺตํ สโทสํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํคนด้วยโทสะ ก็ทราบชัดว่าจิตระคนด้วยโทสะ

วิตฺโทสํ วา จิตฺตํ วิตฺโทสํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตปราศจากโทสะ

สโมหํ วา จิตฺตํ สดมมํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํคนด้วยโมหะ ก็ทราบชัดว่าจิตระคนด้วยโมหะ

วิตฺมอหํ วา จิตฺตํ วิตฺมอหํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํปราศจากโมหะ ก็ทราบชัดว่าจิตปราศจาก

โมหะ

สงฺฆิตฺตํ วา จิตฺตํ สงฺฆิตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํหุดหุ่ ก็รู้ชัดว่าจิตหุดหุ่

กุขิตฺตํ วา จิตฺตํ กุขิตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํฟุ้งซ่าน ก็รู้ชัดว่าจิตฟุ้งซ่าน

มหคฺคตํ วา จิตฺตํ มหคฺคตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํเป็นมหคคต ก็รู้ว่าจิตเป็นมหคคต จิต

ประกอบด้วยบุญกุศลยิ่งใหญ่ เรียกว่า มหคคตกุศล กุศลเกิดด้วยรูปฌาน เป็นมหคคตกุศล

อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ อมหคฺคตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํไม่ประกอบด้วยมหคคต ก็ทราบชัดว่าจิต

ไม่ประกอบด้วยมหคคต

สจฺจตฺตํ วา จิตฺตํ สจฺจตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํก็รู้ชัดว่าจิตยัง

อนจฺจตฺตํ วา จิตฺตํ อนจฺจตฺตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ชัดว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

สมาหิตํ วา จิตฺตํ สมาหิตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่าจิตตั้งมั่น

อสมาหิตํ วา จิตฺตํ อสมาหิตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํไม่ตั้งมั่น ก็รู้ชัดว่าจิตไม่ตั้งมั่น

วิมฺุตตํ วา จิตฺตํ วิมฺุตตํ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํหลุดพ้น ก็รู้ชัดว่าจิตหลุดพ้น

อวิมฺุตติ วา จิตฺตํ อวิมฺุตติ จิตฺตุนฺติ ปชานาตี จิตฺตํไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น

อิตี อชฺฐมาตีตี วา จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหริตี ดังนี้แหละ ภิกษุเห็นจิตในจิตเป็นภายในเนื่อง ๆ

อยู่

พหิทฺฐา วา จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหฺรติ เห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อันเป็นภายนอกอยู่
อชฺชุตฺตพหิทฺฐา วา จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหฺรติ เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งจิตในจิตทั้งเป็นภายใน และ
ภายนอก

สมุทฺถมฺมานุปสฺสึ วา จตฺตสมฺมิมํ วิหฺรติ เห็นธรรมดาซึ่งความเกิดขึ้นในจิตอยู่
วชฺชมฺมานุปสฺสึ วา จิตฺตสมฺมิมํ วิหฺรติ เห็นเนื่อง ๆ เป็นธรรมดาคือความเลื่อมไปในจิตอยู่
สมุทฺถวชฺชมฺมานุปสฺสึ วา จิตฺตสมฺมิมํ วิหฺรติ เห็นธรรมดาคือความเกิดขึ้นและความเลื่อมไปซึ่งจิตใน
จิตอยู่

อตุถิ จิตฺตฺตฺนฺติ วา ปนฺสฺส สติ ก็หรือสติของเธอเข้าปราก่าว่าจิตมีอยู่
ยวาทฺเว ญฺาณมตฺตตาย ลักแต่ว่ารู้
ปติสฺสฺตมตฺตตาย ลักแต่ว่าอาศัยระลึก
อนิสฺสึโต จ วิหฺรติ เป็นผู้อันค้นหาและทิวฏฐิยี้ดถือไม่ได้แล้ว
น จ กิณฺจึ โลกฺเก อฺปาทียติ ไม่ยึดถือมันอะไร ๆ ในโลก
เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสึ วิหฺรติ อย่างนี้แหละภิกษุ เห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ
อยู่ด้วยประการดังนี้

นี่เนื้อความของพระบาลี คลี่ความเป็นสยามได้ความเพียงเท่านี้ ต่อไปนี้จะอธิบายขยายความ
ในเรื่องจิต จิตนั้นอยู่ที่ไหน? รูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างไร? คำที่เรียกว่า "จิต" นั้น หนึ่งใน ๔
ของใจ

ดวงวิญญาณ	เท่าดวงตาดำข้างใน
ดวงจิต	เท่าดวงตาดำข้างนอก เห็นชัดอยู่อย่างนี้แล้วก็
ดวงจำ	ก็โตไปอีกหน่อย อยู่ในเบาะน้ำเลี้ยงหัวใจ
ดวงเห็น	อยู่ในกลางกาย โตไปอีกหน่อย
ดวงเห็น	อยู่ข้างนอก มันซ้อนกันอยู่ ดวงเห็นอยู่ข้างนอก
ดวงจำ	อยู่ข้างใน อยู่ข้างในดวงเห็น
ดวงคิด	อยู่ข้างในดวงจำ
ดวงรู้	อยู่ข้างในดวงคิด

ดวงรู้ เท่าตาดำข้างใน นั้นแหละเขาเรียกว่า ดวงวิญญาณ เท่าดวงตาดำข้างในเขาเรียกว่าดวง
วิญญาณ เท่าดวงตาดำข้างนอกนั้นเขาเรียกว่า ดวงจิต หรือ ดวงคิด โตออกไปกว่านั้น โตออกไป
กว่าดวงจิต เท่าดวงตานั้นแหละ นั้นเขาเรียกว่า ดวงใจ หรือ ดวงจำ โตกว่านั้นอีกหน่อย เท่า
กระบอกตานั้นแหละเขาเรียกว่า ดวงเห็น ดวงเห็นนั่นคือ ดวงกาย ที่เดียว ๔ ดวงนั้นมีเท่านี้แหละ
ดวงกาย นั้นแหละ เป็นที่ตั้งของเห็น ชาติเห็นอยู่ศูนย์กลางอยู่ศูนย์กลางกำเนิด ดวง
กายนั้น

อ้าย ดวงใจ นั้นแหละ เป็นที่ตั้งของจำ ชาติจำ อยู่ศูนย์กลางดวงใจนั้นแหละ

อ้าย ดวงจิต นั้นแหละ เป็นที่ตั้งของคิด ธาตุคิด อยู่ศูนย์กลางจิตนั้นแหละ
 อ้าย ดวงวิญญาณ เป็นที่ตั้งของรู้ ธาตุรู้ อยู่ศูนย์กลางดวงวิญญาณนั้นแหละ
 ธาตุเห็น จำ คิด รู้ ๔ ประการนั้น
 ธาตุเห็น เป็นที่ตั้ง ของเห็น
 ธาตุจำ เป็นที่อยู่ ของจำ
 ธาตุคิด เป็นที่อยู่ ของคิด
 ธาตุรู้ เป็นที่อยู่ ของรู้

เห็น จำ คิด รู้ ๔ ประการ ยกแพลงเดียวโน้นไปนครธรรมราชไปแล้ว เห็นจำคิดรู้ไปแล้ว
 ยกไปอย่างนั้นแหละไปได้ ไปได้ ไปเสียลิบเลย ไปเสียไม่บอกใครทีเดียว ไปอยู่เสียที่
 นครธรรมราชโน้น ถ้าว่าคนเข้ามีธรรมกาย อ้ายนี้มาอยู่อยู่ทำไมในนครธรรมราช ไปเห็นอา
 กายมนุษย์ละเอียดเข้าแล้ว อ้ายคนนี่รูปพรรณสัณฐานเป็นอย่างนั้น แต่งเนื้อแต่งตัวเป็นอย่างนั้น เรา
 คิดว่าเราส่งใจไปนี่นะ ส่งไปในนครธรรมราช อ้ายนี้มาอยู่อยู่ทำไมในนครธรรมราช เห็นทีเดียว
 เขามีธรรมกาย อ้ายนี้มาอยู่อยู่ที่นี่แล้ว เราก็ยกเห็นจำ คิด รู้ไปนี่ไม่ได้ไปทั้งตัว นั้นแหละ กาย
 ละเอียดไปแล้ว ไม่อยู่อยู่ดั้นแล้ว ดูก็ได้ ลอไปดูก็ได้ พวกมีธรรมกายเข้ามี เขาเห็นทีเดียว อ้ายนี้มา
 อยู่อยู่ที่นี่แล้ว จำหน้าจำตาจำตัวได้ เอ ก็แปลกจริงนะ ไม่ใช่ของพอดีพอร้ายพระพุทธศาสนาเป็นของ
 ลึกซึ่งอยู่ แต่ว่าจะส่งใจไปอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตามเถอะ ไปได้อย่างนี้แหละ ๔ อย่างไปได้แบบนี้ คือ
 เห็น จำ คิด รู้ มันอยู่เป็นจุดเดียวกัน เป็นกายละเอียด มันแยกกันไม่ได้ แยกไม่ได้เด็ดขาดเขียว
 เป็นตัวเป็นตัวตาอยู่ เหมือนกายมนุษย์นี้ เราจะเอาแยกเป็นหัวใจเสีย จากหัวใจเสีย หัวใจแยกจาก
 ดวงจิตเสีย จิตแยกจากดวงวิญญาณเสียไม่ได้ ถ้าแยกไม่เป็นเลย แยกตายหมด ถ้าแยกเวลาใด
 มนุษย์ก็ตายเวลานั้น ถ้าไม่แยกก็เป็นอย่างนี้ เห็น จำ คิด รู้ ๔ อย่างนี้แยกไม่ได้ หากว่ากายทิพย์
 ก็เหมือนกันแยกไม่ได้ มันเป็นตัวของมันอยู่อย่างนั้นแหละ เอาแต่ตัวกายมนุษย์ละเอียด มันก็
 ละเอียดพอแล้ว พอเข้ากายทิพย์ละเอียด ก็ยิ่งละเอียดไปกว่านั้นอีก ละเอียดพอแล้วหรือ พอเข้าถึง
 กายรูปพรหมละเอียด ละเอียดยิ่งกว่านั้นเข้าไปอีก เข้าถึงกายอรุปรหม ละเอียดยิ่งกว่านั้นอีก เข้า
 ถึงกายอรุปรหมละเอียดละเอียดยิ่งกว่านั้นไปอีก เข้าถึงกายธรรม ละเอียดยิ่งกว่านั้นไปอีก เข้าถึง
 กายธรรมละเอียด ละเอียดยิ่งกว่านั้นเข้าไปอีก

นี่ถ้าว่าทำธรรมกายเป็นละก็ มันฉลาดกว่ามนุษย์หลาย ๑๐ เท่าเขี้ยวนะ นี่พอเข้าถึงกายมนุษย์
 ละเอียด ก็ฉลาดกว่าเท่าหนึ่งแล้ว สูงกว่าเท่าหนึ่งแล้ว
 เข้าถึงกายทิพย์ ก็สองเท่าแล้ว
 กายทิพย์ละเอียด ก็สามเท่าแล้ว
 กายรูปพรหม สี่เท่า
 กายรูปพรหมละเอียด ห้าเท่า
 กายอรุปรหม หกเท่า

กายอรูปพรหมละเอียด เจ็ดเท่า

เข้าถึงกายธรรมและกายธรรมละเอียด ๘-๙ เท่าเข้าไปแล้ว มันมีความฉลาดกว่ากันอย่างนี้

ให้รู้จักว่าของสูงของต่ำอย่างนี้ เมื่อรู้จักอย่างนี้แล้วก็ วันนี้ที่จะแสดงจิต ตำราท่านวางไว้แค่ว่าจิตเอาดวงจิต นี้เท่านั้น ดวงเห็น ก็ไม่ได้เอามาพูด ดวงจำ ไม่ได้มาพูด ดวงรู้ไม่ได้มาพูด มาพูดแต่ดวงจิตดวงเดียว

ที่เราแปลจิต ถ้าเราเอามาใส่ปนกันกับเรื่องจิตก็ปนปี่หมด เพราะจิต มีหน้าที่คิดอย่างเดียวเท่านั้นแหละ ดวงรู้ ก็มีหน้าที่รู้อย่างเดียว ไม่มีหน้าที่คิด ดวงจิต ก็มีหน้าที่คิดอย่างเดียว ดวงจำก็มีหน้าที่จำอย่างเดียว ดวงเห็น ก็มีหน้าที่เห็นอย่างเดียว จะสับเปลี่ยนกันไม่ได้

แต่ถ้า ถ้าไม่รู้หลักความจริงแน่นอนอย่างนี้ละก็ ท่านก็แปลเอาดวงจิตไปรวมเข้ากับรู้เสียว่า รู้ก็คือจิตนั้นแหละ วิจิตตารมณฺญ์ ดวงจิตวิจิตตด้วยอารมณ์ต่าง ๆ รูปารมณฺญ์ สัททารมณฺญ์ คันถารมณฺญ์ รัสวารมณฺญ์ โณฏฐัพพารมณฺญ์ ทัมมารมณฺญ์ นี้วิจิตตด้วยอารมณ์ต่าง ๆ อย่างนี้ ดวงจิตนั้น กนัยหนึ่ง อารมณฺญ์ ขุขานานา ติตฺติ จิตฺต จิตฺตซึ่งอารมณ์ จิตฺตเสียอีกแล้ว เอาละซี เอาวิญญูณไปไว้ที่ไหนแล้ว ไม่พูดดวงวิญญูณเสียอีกแล้ว พูดเป็นรู้เสียแล้ว

เพราะฉะนั้น คำว่า จิต นี้แหละเป็นดวงเท่าดวงตาตำข้างนอก ไสเกินใส ปกติมิโน ใจเป็นปกติคือภาวังคจิต จิตที่เป็นภาวังคจิตนี้ใสเหมือนยงกับน้ำที่ใส ไสเหมือนยงกับน้ำที่ใสนะ จิตที่ใสนั้นแหละเมื่อระคนด้วยระคะเหมือนยงกับน้ำแดงเข้าไปเจือเสียแล้ว มันก็ปนเป็นนะซี นี่เป็นอย่างนั้นนา เมื่อจิตระคนด้วยระคะเหมือนน้ำแดงเข้าไปเจือเสียแล้ว จิตระคนด้วยโทสะเล่า เหมือนยงกับน้ำเขียวน้ำดำเข้าไปปนน้ำเขียวเข้าไปปนระคนเสียแล้ว จิตระคนด้วยโมหะเหมือนน้ำนมเข้าไประคนเสียแล้ว ใสจิตใสนะมันก็กลางไปก็รู้ะซี

สราคํ วา จิตฺตํ สราคํ จิตฺตุนตฺติ จิตฺตุนตฺติ ปรชานาติ จิตฺตุนตฺติด้วยระคะ ก็รู้ว่าจิตระคนด้วยระคะ จิตไม่มีระคะ ปรชจากราคะ ก็รู้ว่าจิตไม่มีระคะ ไม่ปนด้วยโมหะ ปรชจากราคะ โทสะ โมหะ จิตฟุ้งซ่าน จิตหดหู่ จิตหดหู่ ที่ใสนะหดหู่ไป ผู้สร้างพอรู้ว่าผู้สร้างเป็นอดีตวิสัย ไม่คที่เสียแล้ว ผู้สร้างก็รู้ว่าผู้สร้าง จิตประกอบด้วยกุศลที่ระคนด้วยญาณ เป็นมหัคตจิต จิตไม่ประกอบด้วยกุศลก็เห็น จิตประกอบด้วยกุศลก็เห็นชัด ๆ ดังนี้

อชฺฉมตฺตํ วา จิตฺเต จิตฺตานุปสุตฺติ วิหฺรติ เห็นจิตในจิตเป็นภายในเนื่อง ๆ ภายในนี่คือ จิต กายละเอียดเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งจิตในจิต เป็นภายนอก นี่จิตของกายมนุษย์ เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งจิตในจิตทั้งภายในภายนอก เห็นเป็นรูปจิต เป็นจิตของกายมนุษย์ละเอียด เห็นทั้งสองที่เดียว เห็นทั้งภายในและภายนอก เห็นเนื่อง ๆ เป็นธรรมดา คือ ความเลื่อมไป ความเกิดขึ้นของจิต เห็นเนื่อง ๆ เป็นธรรมดาคือความดับไปของจิตคือความดับในจิต เมื่อเห็นเนื่อง ๆ เป็นธรรมดาทั้งเกิดขึ้น ทั้งความดับไป เมื่อเห็นชัดดังนี้ละก็

อดีต จิตตนุติ ว่า ปณสฺส สติ ปจฺจุปฺปฏิทา โหติ ก็หรือสติของเธอ เข้าไปปรากฏว่า จิตมีอยู่ เห็นจิตแล้ว เมื่อจิตมีสติของเธอปรากฏว่า จิตมีอยู่เพียงสักแต่รู้ว่า สักแต่ว่าอาศัยความระลึก อัน ตัณหาและทิวฏฐิเข้าไปอาศัยไม่ได้เลย

น จ กิญฺจิ โลเก อุปาทิยติ ไม่ถือมั่น อะไรเลยในโลก รู้ว่าปล่อยวางแล้ว ไม่ถือมั่น ไม่ติด ไม่ตะไม่อะไรแล้ว ให้รู้ชัด ๆ เห็นชัด ๆ อย่างนี้ อย่างนี้แหละ เรียกว่า ภิกษุทั้งหลาย เห็นใน จิตเนือง ๆ อยู่ ด้วยประการดังนี้

ที่ได้ชี้แจงแสดงมานี้ตามวาระพระบาลี ชี้ความเป็นสยามภาษา มมตยาธิบาย พอสมควรแก่เวลา เพราะได้ยินเสียงระฆังหง่าง ๆ อยู่แล้ว เอเตน สจฺจวชฺเชน ด้วยอำนาจความสัจ ที่ได้อธิบายอ้าง ธรรมเนียมปฏิบัติตั้งแต่ต้นจนอวสานนี้ สทา โสถถิ ภาวนตุ เต ขอความสุขสวัสดิ์ จงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลาย บรรดามาสโมสรในสถานที่นี้ทุกถ้วนหน้า อาตมภาพได้ชี้แจงแสดงมา ตามสมควรแก่เวลา สมมติว่ายุคติธรรมิกถา โดยอรรถนิยามความเพียงเท่านี้ เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้